

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2017

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 29.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Memorandumu leyi yo va xiletelo eka vakoreketi.
- Memorandumu yi ta kaneriwa na swipano swa vakoreketi va swifundzankulu ku nga si sunguriwa ku koreketa etindhawini to hambanahambana.
- Tindhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

1. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, ku koreketiwa nhlayo yo sungula ntsena eka leti languteriweke. **(Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.)**
2. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithhokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
3. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE SWA B NA C, koreketa nhlamulo leyo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
4. Loko mukamberiwa a nyika tindhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
5. Loko tindhlamulo ti nga nomboriwangi hi mfanelo, koreketa ku ya hi memorandumu.
6. Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi korekete.
7. **XIVUTISO XA XITSALWANA**
Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xitsalwana xi lehe ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani mi kana na vakoreketinkulu (*senior markers*).
8. **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, **a nga xupuriwi.**
9. Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO NA MATITWELO (*open-ended questions*), a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tindhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
10. Tindhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)****MAKUMASWIVUPFILE – MJ Baloyi****SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 28 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri tanihi muvatli loyi a tirhisaka switirhisiwa swa yena ku sasekisa na ku nkuluntswela xivatliwa xa yena, u tirhisile ririmi ro khavisiwa ku hi byela hungu ra xitlhokovetselo xa yena. Eka xitlhokovetselo lexi u vuyelerile xiaki/xitwananisi 'xi' eka mintila yo hambanahambana ku tiyisisa mhaka leyi, a tlhela a xi thya vito leri fambelanaka na hungu leri a ri boxaka.

- Xitlhokovetselo lexi xi paluxa vumunhu bya wanuna loyi a hlongorisanaka na ku landzelelana na vavasati lava loveriweke hi vavanuna va vona hi xikongomelo xo va dyeleta na ku va kanganyisa eka ndzhaka na rifuwo leri va siyeriweke hi vanuna va vona. Wanuna loyi u kumeka ngopfu eminkosini leyi ku loveke vaxinuna lava a veke na ntiyiso wa leswaku a va ri na mali yo nyawula. Mutlhokovetseri u tirhisile nhlokomhaka ya 'makumaswivupfile' ku lava ku tiyisisa leswaku wanuna loyi i munhu loyi a lavaka leswaku loko a fika eka ndhawu yo karhi a kuma swilo hinkwaswo swi lulamile.
- Mutlhokovetseri u tirhisile ritonkatsano leri vumbiweke hi marito ya 'kuma' na 'vupfa'. Leswi swi komba leswaku wanuna loyi a nga lavi ku tikuma a ri ekuhluphekeni.
- Mutlhokovetseri u tirhisile xiaki/xitwananisi 'xi' loko a vulavula hi wanuna loyi. Hakanyingi eka ririmi ra masiku hinkwawo xiaki/xitwananisi lexi xi tirhisiwa eka maviti ya ntlawa wa nkombo. Loko xiaki/xitwananisi lexi xi tirhisiwa eka vanhu/munhu xi va xi paluxa vuswikoti, ku sola/ku bumabumela, ku rhandza/ku tsakela na ku va kumbe munhu yaloye a va a ri ntsongo.
- Eka ntila wa 1 lowu nge: 'Xi tshama xi rhiyile ndleve makumaswivupfile,' mutlhokovetseri u hi kombisa leswaku wanuna loyi u tshama a tinyika nkarhi wo lava ku yingisela hi vukheta ku twa laha ku nga nga lova wanuna leswaku a ta ya a ya chavelela hi xikongomelo xo va kanganyisa loko nkosi wu fika emakumu. Mutlhokovetseri u tirhisile 'rhiya ndleve' ku lava ku kombisa leswaku wanuna loyi a a tshama a rindzile ku twalela laha rifu ri humeleleke kona. Maendlelo ya yena ya languteka ya hlawulekile swinene. Mutlhokovetseri u ri: 'Xi lava ku twa laha va nge yi wile hi rimhondzo.' Hi ntila lowu mutlhokovetseri u lava ku tiyisisa leswaku wanuna loyi u lava ku tiva lomu ku fiweke. U tirhisile xivulavulelo xa 'ku wa hi rimhondzo' lexi kombisaka ku fa kumbe lomu ku dlayiweke xo fana na xifuwo, hi xikongomelo xo endla xixevo. Vuswikoti bya wanuna loyi byo yingisela na ku lava ku tiva byi tiyisisa ntiyiso wa leswaku yena a a tsakela ntsena ku twa lomu ku loveke munhu wa xinuna. Mutlhokovetseri u tirhisile rito 'xidunana' leri vulaka homu ya xinuna leyi ya ha riki yitsongo.

- Wanuna loyi u na vuswikoti na mano ya ku kanganyisa. U kota ku hatlisa a swi vona loko ku ri na mali kumbe ku ri hava eka ndyangu lowu ku loveke wanuna. Mbuyelelo wa xiaki/xitwananisi 'xi' eka ndzimana yo sungula i ku lava ku tiyisisa/ tshikelela mhaka leyi a vulavulaka hi yona.
- Mutlhokovetseri u paluxa vuswikoti kumbe ntokoto wa wanuna loyi leswi humelerisiwaka hi ntila wa 6 lowu nge: 'Laha xi hlavelelaka kona risimu ro chavelela mi nge yi lavi na Amen' ku kombisa makumu ya xikhongelo.
- Eka ntila lowu nge: 'Hi ri xa yi pfhumbisa yo khandla swidunana ke!' mutlhokovetseri u ya emahlweni a tiyisisa na ku va a komba ku va a nga kanakani eka ku va wanuna loyi a ta tsakela ngopfu minkosi leyi ku feke wa xinuna. Minkosi ya muxaka walowo wa yi nyawurisa. Mutlhokovetseri u tirhisile rito 'pfhumbisa' ku humelerisa mhaka leyi. Mfungho wa '!' na wona wu komba ku tiyisisa.
- Ku kombisa leswaku wanuna loyi u tirhisa mano, vanhu va miganga yo hambana a va kali va ya lemuka maendlelo ya yena hambileswi hinkwako lomu a nga nghena kona a a suka a onhile. Ku komba leswaku a nga na ntwelavusiwana a a nga lavi na ku tiva ku tika ka ndlela leyi rifuwo leri ri kumekeke hakona. Hambi swi olovile ku ri hlengeleta kumbe swi tikile a nga tinyiki nkarhi wa swona.
- Mbuyelelo lowu wa xiaki/xitwananisi wu tiyisisa mhaka ya vuswikoti bya mutlhokovetseri hikuva na nsati wa yena a a nga vuli nchumu hambiloko a teka nkarhi wo leha a nga vuyi ekaya. U kombisa leswaku ku miyela ka nsati loyi swi languteka onge u n'wi tirhiserile murhi. Leswi swi paluxiwa hi ntila lowu nge: 'Le kaya onge xi n'wi tirhisela murhi mutshiveri.'

Mathyelo ya mutlhokovetseri ya nhlokomhaka ya fambelana swinene na hanyelo ra wanuna loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena kasi hitlhelo matirhiselo ya mutlhokovetseri yo vuyelela xiaki/xitwananisi 'xi' ya paluxa no tiyisisa vuswikoti kumbe maendlelo ya yena yo hlawuleka eka ku kanganyisa vavasati na ku va dyeleta rifuwo ra vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 06

X&R = 04

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 28. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

HI LO YINI HINA? – MA Khosa

2.1 Mutlhokovetseri u vilerisiwa hi ku tala ka tikereke etikweni na hilaha vafundhisi va ku tala va tirhisaka vito ra Xikwembu hakona ku tivuyerisa hi tlhelo ra mali. U kombisa na leswaku rirhandzu ra mali ri nga hambanisa hambu ku ri maxaka. Mutlhokovetseri u hetelela hi ku vula leswaku vukhongereri bya ntiyiso byi ta tikomba hi siku ra makumu.√√ (2)

2.2 'Mi ta twa ku: 'Ndzi totiwile.'/Ntila wa 11.√

KUMBE

'Ndzi hlawuriwile ku byisa tinyimpfu ta tatana.'/Ntila wa 12.√ (1)

- 2.3 I kereke./Ekerekeni.√ (1)
- 2.4 Eka ntila lowu mutlhokovetseri u tirhisile xithathelo ku kombisa hilaha tikereke ti taleke hakona etikweni masiku lawa.√√ (2)
- 2.5 Ntila lowu wu hlamusela leswaku loko ku loviwile vafundhisi va lava ku hakeriwa ku va va chumayela eminkosini./Ntila lowu wu hlamusela leswaku vafundhisi va humesisa vanhu mali loko va lava ku lahleriwa varhandziwa va vona.√√ (2)
- 2.6 A swi kahle hikuva tanihileswi ekerekeni ku yaka vanhu vo hambanahambana i swa nkoka leswaku loko ku va na nhlengeletano ku va na swirho swo hambanahambana, ku nga ri ndyangu wa mufundhisi ntsena.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)

MBILU YA WENA I LWANDLE – MT Mahuntsi

- 3.1 Mutlhokovetseri u khensa rirhandzu ro hlamarisa leri a kombiwaka rona hi nsati wa yena loyi a kotaka ku hlayisa vana lava a nga n'wi kuma (nuna wa yena) a ri na vona, ku hanya kahle na vingi xikan'we na vahariva. Hikwalaho ka hanyelo leri, mutlhokovetseri u navelela nsati wa yena leswaku loko a lovile a amukeriwa etilweni ka Xikwembu.√√ (2)
- 3.2 Nyimpfu i xifuwo xo hlawuleka swinene hikuva naloko xi dlayiwa a xi rili, leswi yelanaka na kurhula na ku tiyisela loku nsati wa mutlhokovetseri a nga na kona eka swiyimo swo tika swa le vukatini leswi a hlanganaka na swona.√√ (2)
- 3.3 Eka mavulavulelo ya masiku hinkwawo riencisi 'be!' ri vula ku sasekeriwa kumbe ku faneriwa.√ Eka xitlhokovetselo lexi mutlhokovetseri u vula leswaku hanyelo ra nsati wa yena ri tengile swinene kutani u vona a sasekeriwa kumbe ku faneriwa hi matilo.√ (2)
- 3.4 Mutlhokovetseri u hlamusela hilaha nsati wa yena a kotaka ku amukela munhu un'wana na un'wana hakona, ku fana na lwandle leri endzeni ka rona ku kumekaka swilo swo hambanahambana./Mutlhokovetseri u hlamusela hilaha nsati wa yena a tiyiselaka swiyimo swo hambanahambana swo tika hakona.√√ (2)
- 3.5 A swi tolovelekangi hikuva hixitalo vanhu va vulavula hi vumunhu lebyinene bya munhu loko a lovile.√√

KUMBE

Swi tolovelekile hikuva lava byeriwaka va hlohloleka ku yisa mintirho leyinene emahlweni.√√

(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.)

(2)
[10]

XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)**VUTSWARI BYA VUPHUKUPHUKU – NW Phakula**

- 4.1 Mutlhokovetseri u hi lemukisa hi khombo leri nga vaka kona loko mutswari a nga yingiseli switsundzuxo swa van'wana ehenhla ka makuriselo ya vana.√√ (2)
- 4.2 'U dodombanile na wona u kala u ya ku wu mfuu!'Ntila wa 4.√ (1)
- 4.3 Vaongori./D.√ (1)
- 4.4 Ntila lowu wu hlamusela leswaku n'wana wa wansati loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u kumekile a ri ku endleni ka vubihi endhawini yo karhi kutani va n'wi dlayela kwalaho.√√ (2)
- 4.5 Ncino lowu wu tiyisisa/tshikelela ndlela yo biha leyi wansati loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a hlamula vanhu lava a va ringeta ku n'wi pfuna na ku n'wi tsundzuxa ehenhla ka swiendlo swo biha swa n'wana wa yena.√√ (2)
- 4.6 Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku u fanele a yingisela loko a tsundzuxiwa hi makuriselo lamanene ya n'wana hikuva loko ko tshuka ku humelerile swo biha a nga tisola naswona u ta lava nseketelo wa vanhu.√√ (2)
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

[10]**NA****XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO****VITO RA TSALWA****XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)****VA KU KWINYILE – SJ Malungana na MJ Baloyi**

- 5.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi wanuna loyi a a xanisa nsati wa yena. Loko vanhu va n'wi tsundzuxa leswaku a tshika ku n'wi xanisa a a teka switsundzuxo leswi swi nga ri na nkoka kufikela laha nsati wa yena a nga suka evukatini kutani a sala a tisola.√√ (2)
- 5.2 U hi lemukisa hi switandzhaku/vubihi lebyi nga vaka kona loko wanuna a xanisa nsati wa yena./U hi lemukisa hi switandzhaku/vubihi lebyi nga vaka kona loko munhu a nga teki switsundzuxo swa van'wana.√ (1)
- 5.3 u fanele a ehleketa kahle a nga si hlamula./D.√ (1)
- 5.4 I ku tiyisisa/tshikelela hilaha wanuna loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a honisa switsundzuxo swa leswaku a tshika ku xanisa nsati wa yena hakona.√√ (2)

- 5.5 Loko 'huku' yi hlongoriwa laha yi nga fanelangiki ku va kona ku fana na loko yi dya mavele lama anekiweke a yi hlweli ku rivala, ya tlhelela. Mutlhokovetseri u tirhisile xihlambanyiso/xipimanyiso/xifananiso ku kombisa hilaha wanuna loyi a lavaka ku pfuniwa hi vanhu lava a nga va nyenya, a rivala leswaku u honisile switsundzuxo swa vona.√√ (2)
- 5.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona swi nga fanelangi hikuva mintila leyi yi paluxa leswaku munhu loyi a a nga yingiseli switsundzuxo swa van'wana.√√

KUMBE

Ndzi vona swi fanerile hikuva loko munhu a onhile ivi a kombela ku rivaleriwa i vumunhu leswaku a rivaleriwa.

(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlongwane u ringetile hi matimba ya yena hinkwawo ku hlongorisa Chavalala efemeni ya PPE kambe u tsandzekile hikokwalaho ka ku va Chavalala a tiva ntirho wa yena hi ku hetiseka.

- Chavalala a a ri muhlanganisi efemeni ya PPE naswona matirhelo ya yena a ya ri ya xiyimo xa le henhla leswi a swi endla leswaku feme yi humelela na ku tiveka eka tifeme na vanhu vo tala.
- Leswi swi endlile leswaku Hlongwane a sungula ku va na mavondzo na rivengo eka Chavalala laha a sunguleke ku va a nga n'wi seketeli hi ku ehleketa leswaku u ta n'wi tekela xitulu xa ku va museketeri wa mininjhere.
- Loko Chavalala a ta va a lerile Hlongwane leswaku u ya hlangana na van'wamabindzu eNkowanowa, u n'wi holoverile a tlhela a kaneta leswaku u n'wi nyikile mpfumelelo wo ya enhlengetanini, a rivala leswaku Chavalala a a ri na vumbhoni bya laha a n'wi sayineleke mpfumelelo kona.
- Loko ku pfuleka xivandla xa vuhlanganisinkulu efemeni ya PPE lexi a xi fanele xi kumiwa hi Chavalala, Hlongwane u hlambanyile eka Mukhari leswaku Chavalala a nge tlakusiwi, swi nga antswa ku landziwa munghana wa yena Mathebula loyi a a tirha efemeni ya *Graphics Advertising* eka phephahungu ra *The Summit News*.
- U byerile Mukhari leswaku Chavalala a nga tirhi nchumu efemeni handle ka ku famba a tlangisa petiroli na movha lowu feme yi n'wi nyikeke wona.
- Hlongwane u lukile mano na vanghana va yena ya ku yiva cheke ehofisini ya Nyeleti Mthombeni va ya hakelela Chavalala xikweleti eka OK leswaku a ta hehliwa hi nandzu wa ku yiva.
- U hlohloterile Brooks leswaku a nga pfumeleli Chavalala ku ya yimela feme e*Europe* hikuva u na marhengwe naswona u komile, loyi a faneleke ku ya yimela feme i munghana wa yena George Mathebula.
- Loko va ri ehodela na vaBriggs, Hlongwane u hemberile Chavalala hi ku vula leswaku u ta entirhweni a nwile kambe loko a vona Valungu u endla onge a nga nwi.
- Loko Chavalala a ri e*Europe*, Nyeleti u khomiwile, kambe phorisa Mlambo u lavisisile nandzu lowu hi ndlela ya vutlhari laha a nga hetelela hi ku swi kuma leswaku muyivi wa cheke a a ri Hlongwane.

Ekhu heteleleni Hlongwane a nga vuyeriwani hi nchumu hikuva ematshan'weni ya ku va Chavalala a wa kumbe a hlongoriwa, yena na vanghana va yena va pfaleriwile ekhotsweni hikokwalaho ka vukungundzwana lebyi va byi endleke.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 U ri malume.√ (1)
- 7.2 Va yivile cheke ya feme ehofisini ya Nyeleti leswaku ku ya hakeriwa xikweleti xa Chavalala eka OK leswaku havambirhi va ta hlongoriwa entirhweni.√√ (2)
- 7.3 Sejeni Mlambo i munhu wo rhula kasi Mkhonto u na nkani.√√ (2)
- 7.4 Mhaka yi onhakile, ku hava ndlela ya ku yi lulamisa./C.√ (1)
- 7.5 A a lava leswaku gqweta ri ta tirhisa vutivi bya xinawu laha swi nga endlekaka leswaku xigwevo xi hunguteka kumbe a nga voniwi nandzu.√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
- 7.6 Hileswi a a swi vona leswaku kungu ra yena ra ku hlongorisa Chavalala entirhweni hi xikongomelo xo lava ku ngenhisa munghana wa yena Mathebula a ri nge he humeleli ku ya hileswi a a swi lavisile xiswona.√√ (2)
- 7.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Swi kahle, hikuva Lunga i gqweta naswona ntirho wa yena i ku yimela munhu un'wana na un'wana.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 7.8 Ya ka Mdluli.√ (1)
- 7.9 I Sejeni Mkhatswa.√ Xibedhlele xa Tintswalo.√ (2)
- 7.10 Mutsari u lava ku lemukisa vahlayi hi vubihi lebyi nga vaka kona loko murhangeri a va na rivengo, mavondzo na vuxisi entirhweni.√√ (2)
- 7.11 Swi kombisa ku va a chava ku xaniseka loku a a ta hlangana na kona ekhotsweni hi ku va a tiva nandzu lowu a a khomeriwa wona.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 7.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku nawu a wu hlawuli, hambiloko munhu a ri murhangeri entirhweni loko a endlile vukungundzwana wa khomiwa.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 7.13 Swi paluxa leswaku phorisa Mkhonto a a tirha hi ku tiyimisela/vurhena.√√ (2)

7.14 Va kona hikuva van'wana vanghana loko munghana wa yena a endla swo huma endleleni wa n'wi tsundzuxa hi ku chava khombo leri nga n'wi welaka.√ (1)

7.15 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a a hambane na timhaka ta vukungundzwana na leswaku a famba a tilavela ntirho a ta kota ku tihlayisa.√√

(Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.)

(2)
[25]

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni

Marito ya Soluka lawa ya nge: 'Mina ndzi ta rila mihloti ya xihluku hi xamundlwana loko ndzi ta thumba leswo ndzi tinyiketile kasi a ndzi amukeriwanga eka Tlhomandloti' ya vile ntiyiso eku heteleleni.

- Soluka a a ri nhwana wa ka Maduna, wa Muqhoza, wa le Dube loyi a rhandzana na Madambi, jaha ra ka Tlhomandloti hi mbilu ya yena hinkwayo hambileswi Madambi a a ri na futa kumbe vufendze.
- Leswi swi endlile leswaku Madambi a tiyimisela ku teka Soluka a va nsati wa yena.
- Loko a byerile Soluka hi mhaka leyi, Soluka u vurile leswaku yena a nga tshembi leswaku u ta amukeriwa eka Tlhomandloti.
- Madambi u n'wi tshembisile leswaku u amukelekile a ri karhi a swi tiva leswaku leswi swi vuriwaka hi Soluka ku nga va ntiyiso.
- Loko a tivisile tata wakwe hi mhaka leyi, tata wa yena u n'wi alerile leswaku a tekana na Soluka hikokwalaho ka leswi a nga Muqhoza. Leswi swi tiyisisa leswi Soluka a nga swi vula.
- Tlhomandloti u tiyisisile hi ku vula leswaku a nge pfumeli leswaku vatukulu va yena va va vatukulu va Maqhoza hi tlhelo.
- Madambi u ringetile ku khorwisa tata wa yena hi ku vula leswaku yena u vona swi nga ri na nkoka ku rhandzana na munhu hi ku landza ririmi ra yena.
- Hambiloko Madambi a tilan'wile a vula leswaku loko a nga tekangi Soluka swi nga antswa a nga teki nsati vutomi bya yena hinkwabyo, a swi olovisi mbilu ya tata wakwe.

Timhaka hinkwato leti kaneriweke laha henhla ti tiyisisa marito ya Soluka ya leswaku swi nga endleka a nga amukeriwi eka Tlhomandloti. U tikumile a ririle hikokwalaho ka leswi a nga amukeriwangiki.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

- 9.1 I Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti./I Nyiko Tlhomandloti./I Nyiko.√ (1)
- 9.2 A a hluvuriwile nguvu ya vufundhisi,√ u nwile mhondzo a hundza emisaveni.√ (2)
- 9.3 va va varisi lavanene lava nga swikombiso leswinene./D.√ (1)
- 9.4 I vakulukumba va kereke√ hikuva hi vona va n'wi hluvuleke nguvu ya vufundhisi.√ (2)
- 9.5 Xi vula leswaku vutomi bya xona byi onhiwile kumbe xi endlisiwile swihoxo hi ku yengiwa kumbe ku kuceteriwa hi wansati.√√ (2)
- 9.6 A xi nga lavi mali hikuva etsalweni ku boxiwile leswaku nuna wa xona loko a lova a a xi siyerile mali yo tala.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 9.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A xi endlangi kahle hikuva ku va munhu a endlile xihoxo a swi vuli leswaku i ku hela ka vutomi, a nga ha hanya ku ya emahlweni vanhu va tlhela va swi rivala.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 9.8 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Ya ndzi vavisa hikuva munhu loyi u ma vula hi ku twa mbilu ku vava.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
- 9.9 Eka Tlhomandloti a ku nga ri na kurhula hikuva Nyiko na tata wa yena a va hundzile emisaveni leswi yelanaka na ku pfumaleka ka ntshamiseko endyangwini wa vanhu lava loku a ku vuriwa hi nyamusoro.√√ (2)
- 9.10 Tanihileswi Mufundhisi Tlhomandloti a a hundzile emisaveni, ndyangu wa ka Tlhomandloti se a wu hanya ku fana na leyin'wana hikuva a va nga ha tshami endlwini ya kereke laha a swi tika ku va va hlangana na vaakatiko van'wana.√√ (2)
- 9.11 U vula leswaku swiphigo swo fana na mavabyi na mafu a swi tshamela ku humelela emutini wa vona.√√ (2)
- 9.12 A a lava ku kombisa mhaka ya leswaku ku tikeriwa loku vandyangu wa ka Tlhomandloti tanihi vakreste a va hlangana na kona na vanhu lavan'wana va nga riki vakreste a ku va humelela.√√ (2)

9.13 U hi lemukisa hi vubihhi lebyi nga vaka kona loko vatswari va sindzisa vana leswaku va hanyisa leswi vona va swi lavisaka xiswona.√√

(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.)

(2)

9.14 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta chuhwa swinene hikuva ku va ndzi tiva leswaku ndza loyiwa swa chavisa naswona swi nga vula leswaku a ndzi hlayisekangi.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.)

(2)
[25]

XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)

XIMITANTSENGELE – IS Shabangu

Xivuriso xa 'Kuwa lero tshwuka a ri kali swivungu ndzeni' xi vula leswaku nhwana lowo saseka, loko a nga lowi, wa loloha, kumbe wa yiva, kumbe wa kariha, kumbe u na mona, leswi vulaka leswaku hakanyingi vanhu van'wana va na mahanyelo lama nga fambelaniki na ku saseka ka vona.

- Ntiyiso wa marito lawa wu tipaluxa swinene eka vutomi bya Mafloza loyi a a sasekile swinene a tlhela a yimeka kambe a hanya vutomi byo hlambisa timbilu.
- Ntsengele Godfrey 'Godi' Kubayi na Florence 'Mafloza' Ndlovu a va tirha swin'we etihofisini ta GDC eGiyani, laha Godfrey a a ri mininjhere.
- Florence u tiendlile munhu wa tintswalo na rirhandzu hi ku ya ehofisini ya Godi a ya kombela ku hamba a n'wi endlela tiya a vula leswaku a swi n'wi khomi kahle ku va a endleriwa hi vanhu vo ka va nga nyawuli kasi wa hamba a a lava ku rhandzana na yena.
- U lo vhela a sungula ntirho laha va sunguleke na timhaka ta vugangu leswi nga endla leswaku ri nga ha peli Mafloza a nga endzelangi hofisi ya Godi.
- Mafloza u lumbetile Godi leswaku ndzhwalo lowu a a wu tikile i wa yena kasi a ku ri wa Mandla Bamuzi kambe loko Godi a nga ha ri na mali u byeriwile ntiyiso wa leswaku Masesi a hi n'wana wa yena.
- U yengile Godi ku fikela laha a va nga ha tirhi hi mfanelo kutani va hundzula hofisi yi va kamara ra vona ro etlela.
- Mafloza a a ri wansati wo rhandza vavanuna swinene hikuva laha a a tirha kona u rhandzanile na vavanuna vanharhu, ku nga Pienaar, Mandla na Godi kasi hi hala tlhelo vana va yena a va ri na swivongo swo hambana.
- Tintswalo na rirhandzu leriya ra Mafloza swi nyamalarile a sungula ku xanisa Godi.
- U sungurile ku rhandzana na vavanuna lava a va n'wi nyika tithendara.

- Hikokwalaho ko va Godi a nga ha tirhi Mafloza u n'wi hlongorile emutini wa yena. Loko a vona leswaku a nga fambi, u rhumerile n'wana wa yena Vhelaphi leswaku a n'wi ba a tlhela a n'wi xungeta hi xibalesa. Swiendlo hinkwaswo swa Florence 'Mafloza' leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa xivuriso lexi nge: 'Kuwa lero tshwuka a ri kali swivungu ndzeni.'

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (✓), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 11 (XIMBANGU)****XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

- 11.1 Ehofisini ya Godi eka GDC eGiyani./Ehofisini ya Godi./Ehofisini ya Godi eka GDC.✓
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 11.2 Hileswi Godi a a nga ha vuyi ekaya hikuva se a a tshama ekaya ka Mafloza eka Siyandhani./Hileswi Godi a a nga ha vuyi ekaya./Hileswi Lindiwe, nsati wa Godi a a n'wi komberile leswaku a ya lavisisa xivangelo xa ku va a nga ha vuyi ekaya.✓ (1)
- 11.3 nuna wa yena./A.✓ (1)
- 11.4 I Mandla Bamuzi,✓ a a ri eMhala.✓ (2)
- 11.5 Ganyani/Isaac,✓ Sorota/Ndzalama/Teenage✓ na Wisani.✓
(Mavito MAMBIRHI ntsena.) (2)
- 11.6 Mafloza a nga na rirhandzu ra ntiyiso hikuva u rhandza Godi loko a ri na mali ntsena kasi Lindiwe u na rirhandzu ra ntiyiso hikuva u rhandza Godi hambiloko a nga ri na mali./Mafloza u na nsele hikuva loko Godi a nga ha tirhi u n'wi hlongorile ekaya ka yena kasi Lindiwe u na ntwelavusiwana hikuva u amukerile Godi hambiloko a nga ha tirhi.✓✓
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 11.7 A a lava ku lumbeta Godi leswaku ndzhwalo i wa yena a ta kota ku n'wi hlayisa.✓✓
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

- 11.8 Lindiwe a a chava leswaku maxaka ya yena ya ta venga nuna wa yena lero hambi vona havambirhi vo rivalelana swi hela, swi ta tika ku va maxaka ma n'wi rivalela.√√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 11.9 Va tivanela eNkowankowa./Va tivanela exikolweni xa Hudson Ntsan'wisi.√ (1)
- 11.10 A a vona onge Godi u ta hunguta mali leyi a yi fanele ku nyikiwa yena a yi nyika vana va yena.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 11.11 Hileswi a a hetile malembe yo tala a sukile ekaya a ya tshama eka Mafloza kutani a a nyuma ku famba a ri yexe, a a lava ku heleketiwa leswaku va ta n'wi kombelela rivalelo.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 11.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku na vavasati van'wana lava rhandzaka vavanuna loko va ri na mali, loko mali yi herile na rirhandzu ra hela.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 11.13 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a cinca endlelo ra yena lero biha a rhandza nsati na vana va yena leswaku ku ta va na kurhula emutini.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 11.14 A ndzi ta va ndzi n'wi nyikile hikuva a a ta va a komberile ku rivaleriwa eka swiendlo swa yena swo biha.√

KUMBE

A ndzi ta va ndzi nga n'wi nyikangi hi ku va a ndzi xanisile swinene.√

(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (1)

- 11.15 Ri thiyiwile kahle hikuva 'xiviri' swi vula nchumu wa ntiyiso, leswi yelanaka na mahanyelo lamanene ya Lindiwe loyi a a ri nsati wa ntiyiso hikuva u swi kotile ku sala a tikurisela vana va yena loko nuna a fambile, a tlhela a n'wi rivalela handle ka swipimelo loko a ta va a hlongoriwile hi Mafloza.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

[25]

MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO (XITSALWANA)****RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**

Mintsheketo na swiphato swa ndhavuko swi na nkoka wa ku dyondzisa, ku hungasa na ku tshinya eka mahanyelo yo hamboloka. Leswi swi paluxeka eka ntsheketo wa 'Mantombi na xikoxa' na le ka xiphato xa ndhavuko xa 'Eric Nxumalo'.

- Eka ntsheketo wa 'Mantombi na xikoxa' Mantombi u fambile na vanghanakulobye eku khideni. Loko va ri eku khideni nguvu ya yena yi nyamalarile.
- Mantombi u vutisile lava a a ri na vona kutani va hlamula leswaku a va yi tivi kutani a famba hi nambu a yi lava.
- U kumile xikhegudyana kutani a xi vutisa. Xi n'wi angurile leswaku loko a lava nguvu ya yena u fanele a xi rhidimba naswona a xi lakatsela kunene.
- Tanihileswi a a lava nguvu ya yena u endlile tano. Loko a heta xi fambile na yena ekaya ka xona laha xi nga fika xi n'wi nyika nguvu ya yena leyi a yi sasekile ku tlula leswi a yi ri xiswona ekusunguleni.
- Sesi wa yena u yi naverile loko Mantombi a vuya na yona kutani na yena a teka nguvu ya yena a ya yi hoxa ematini. Loko a famba a yi lava u hlanganile na xikhegudyana lexi pfuneke Mantombi.
- Xikhegudyana xi n'wi byerile leswaku a xi rhidimba hi ririmi kambe yena u arile, a xi byela leswaku a nga na nkarhi wo lakatsela thyaka ra xona. Xi n'wi tshikile a famba kutani loko a fika ekaya a tikuma a ri na thyaka na swirhumbana swo fana na swa xikhegudyana. U rilile, a tisola eka mahanyelo ya yena yo hamboloka na mona kutani thyaka na swirhumbana swi nyamalala a sala a ri kahle.
- Ntsheketo lowu wa hi tshinya na ku hi dyondzisa leswaku loko u endla van'wana mona na nsele na wena u vuyeriwa hi leswo biha.
- Xiphato xa 'Eric Nxumalo' xi paluxa hilaha va ka Nxumalo va tiphataka na ku tindhundhuzela hakona.
- Vatsari va kombisa leswaku va ka Nxumalo i va ka Ndwandwe naswona i vatukulu va Nghunghunyana.
- Xiphato lexi xi hambanisa va ka Nxumalo na va swivongo swin'wana hi ku kombisa leswaku va ka Nxumalo vona a va dyi nhlampfi.
- Loko swivongo swi phatiwa ku nga ha nghenisiwa na tindzimi tin'wana ku kombisa ndlela leyi xivongo xexo xi nghenelelanaka hakona na swin'wana.
- Swivongo swi na ntirho lowukulu erixakeni ra Vatsonga. Swi endla leswaku vanhu va nyimba yin'we va nga tekani. Ku na ku tshemba eka Vatsonga leswaku vanhu va nyimba yin'we loko va tekana va tswala vana vo dadavala.
- Swivongo swi endla leswaku vana va nga lahleki, swa hungasa na ku tsakisa.

Hi ku leteriwa hi nkanelo lowu, swa tikomba leswaku mintsheketo na swiphato swa ndhavuko swi na ntirho wukulu wo hungasa, ku dyondzisa na ku tshinya.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****'EVUKON'WANINI BYA N'WAMHUNTI'**

- 13.1 Mabuwa./D.√ (1)
- 13.2 A va fanele va sungula hi ku tsemakanya nkova kutani va cukumeta timbuva ta vona hi xindzhaku./A va fanele va cukumeta timbuva ta vona hi xindzhaku.√ (1)
- 13.3 Hileswi a a dlayile mbuti ya le vukon'wanini bya yena a yi dya handle ka mpfumelelo./Hileswi a a yivile mbuti ya le vukon'wanini bya yena a yi dlaya a yi dya.√ (1)
- 13.4 Marito lawa ya kombisa ku rivaleriwa ka N'wamhunti hi ntombi ya yena kasi N'wampfundla a a tsakile swinene hi ku ehleketa leswaku N'wamhunti a nge rivaleriwi, u ta tshikiwa hi ntombi ya yena kutani yena a sala a rhandzana na yona.√√ (2)
- 13.5 U hi lemukisa hi khombo leri nga vaka kona loko munhu un'wana a lava ku tiendla lonene emahlweni ka vanhu hi ku tirhisa vuxisi./U hi lemukisa leswaku hi tivonela eka vanghana hikuva van'wana va vona va nga hi ngenisa ekhombyeni.√√ (2)
- 13.6 Vumunhuhati lebyi byi hlamusela leswaku N'wampfundla tanihileswi a tivekaka a ri xihari xo tlhariha ku tlula leswin'wana, eka siku rero u kumekile a hundzukile xiphunta hikuva vuxisi lebyi a a byi kunguhatile byo lava ku tekela N'wamhunti ntombi a byi tirhangi.√√ (2)
- 13.7 I N'wampfundla√ hikuva u naverile ku tekela N'wamhunti ntombi ya yena kambe u tsandzekile ku fikelela ku navela ka yena hikuva ematshan'weni yo va ntombi leyi yi tshika N'wamhunti endzhaku ka loko a yivile mbuti, yi n'wi rivalerile leswi n'wi nyangatseke.√ (2)
- 13.8 Va endlela leswaku mutsheketi a swi twa leswaku va tiyimiserile ku yingisela ntsheketo wa yena./Va nyika mutsheketi matimba yo tsheketa a ya emahlweni.√√ (2)
- 13.9 Va kona hikuva munghana wa wena a nga hlekelela na wena kasi embilwini u ehlekete swo biha leswi loko emakumu swi humelela u salaka u hlamarile.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

XIPHATO XA XIVONGO (XIMBANGU)**MTHOMBENI**

- 13.10 'Va sala va khomile tinsiva nyenyana yi purukile./Ntila wa 27.√ (1)
- 13.11 I ku swi hlayisa hi ku va swi tsariwa eka matsalwa/tibuku./I ku va swi dyondzisiwa eswikolweni./I ku va swi dyondzisiwa eka makombakule/thelevhixini na le ka xiyanamoya.√√ (2)
- 13.12 Yi hlamusela leswaku va ka Mthombeni va rhandza ngopfu nyama./Yi hlamusela leswaku va ka Mthombeni i vanhu vo tsonana.√ (1)
- 13.13 Swi kombisa leswaku va ka Mthombeni a va na xihlawulatindzimi. I vanhu lava tixaxametaka na vanhu va tindzimi tin'wana./Swi kombisa leswaku va ka Mthombeni i Vangoni.√ (1)
- 13.14 I ku tiyisisa/tshikelela leswaku va ka Mthombeni va kongomisa xiphato lexi eka vona vini na ku va va tinyungubyisa hi xona.√√ (1)
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 13.15 Ndzi nga vula leswaku i mhaka ya kahle hikuva swi pfuna vanhu ku tiva lomu va tumbulukeke kona na ku tiva maxaka.√√ (1)
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 13.16 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta tsaka hikuva a swi ta va swi vula leswaku xivongo xa ka hina xi hlayisekile/hlawulekile/katekile, leswi nga ta endla leswaku na rixaka ra ka hina lera ha taka ri kota ku hlaya hi ta xivongo lexi.√ (1)
- (Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 14: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Mavhavaza a a navela ku teka wansati wa le makaya leswaku a ta hambana na nxaniseko lowu a a vangeriwile hi vavasati va le madorobeni kutani u swi kotile ku swi fikelela hi ku tirha hi matimba na ku tiyimisela.

- Mavhavaza a a navela ku ya ematikoxikaya a ya teka kona nsati a tlhela a tiakela na muti a hambana na ku xaniseka.
- U byerile Matanato munghana wa yena leswaku u lava ku famba na yena eka Xigalo leswaku a ya tikumela nsati kambe Matanato a nga pfumelangi, u vurile leswaku a a tikumele wansati eJoni hikuva vavasati va le makaya va na thyaka, va hlamba kan'we hi vhiki naswona vavasati va tele emadorobeni.
- Mavhavaza a nga helangi matimba ku kondza Matanato a swi twisisa ku famba na yena eka Xigalo, laha a nga fika a kombela nsati wa yena N'wa-Xirhami leswaku a lavela Mavhavaza nsati.
- N'wa-Xirhami u vulavurisile n'wana wa buti wa Matanato, Topisa, kutani Mavhavaza a hlanganisiwa na Topisa leswaku a n'wi vulavurisa hi yexe.
- Xikombelo xa Mavhavaza xi amukeriwile hi mandla mambirhi hi Topisa, a tlhela a byela lavakulu leswaku yena u gangile Mavhavaza.
- Mavhavaza u rhumerile tintsumi ti ya n'wi lovolela Topisa a tlhela a tikumela na xitandi kwale ka Xigalo a aka kona.
- Mavhavaza na Topisa va vile na vana, tihomu na timbuti leswi endleke leswaku a va na muti wo nyawula swinene na ku hlonipheka.

Ku navela ka Mavhavaza ku fikelelekile kutani a hanya hi kurhula na nsati wa yena. Hinkwaswo leswi swi tiyisisa leswaku munhu a nga fanelangi ku hela matimba kambe u fanerile ku tirha hi ku tikarhata leswaku a fikelela ku navela ka yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 15.1 U komberile Matanato ku famba na yena eka Xigalo hi xikongomelo xo ya laveriwa nsati, laha a fikeke a kumeriwa Topisa.√ (1)
- 15.2 Hileswi loko a bihile emirini tata wa Tshikani, Xihangalasi a n'wi aleke a vula leswaku ndzhwalo lowu a a wu rhwele a hi wa yena.√ (1)
- 15.3 I ku ambala tirhoko a tshika tinguvu ta xichangana./I ku ambala tirhoko.√√ (2)
- 15.4 Ku ya ekerekeni./C.√ (2)
- 15.5 Mavhavaza a a ri na rirhandzu eka vavasati hikuva u tekile Topisa na n'wana wa yena Tshikani kasi Xihangalasi a a nga ri na rona hikuva u landzurile Topisa loko a n'wi bihisile emirini./Mavhavaza a a ri na vumunhu na ku xixima van'wana kasi Xihangalasi a a nga ri na vumunhu naswona a a nga xiximi.√√ (2)
- 15.6 Hileswi Topisa na Mavhavaza a va ri na vana vambirhi va mahahlwa naswona Topisa a a tile na n'wana un'we.√√ (2)
- 15.7 Ri kombisa leswaku va rhandzana va tlhela va xiximana swinene.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 15.8 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta tsaka hikuva makwerhu a a ta va a kumile nuna wa xiviri loyi a tiyimiseleke ku hlayisa ndyangu wa yena.√
(Maraka i yo seketela. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
- 15.9 A a yile ekaya ka Mavhavaza ku landza Topisa na n'wana wa yena hi nkani.√ (1)
- 15.10 Ri hi paluxela leswaku u na tihanyi/vukwele/mavondzo/mona hikuva a a tsaka ku vona Topisa a xaniseka loko yena a n'wi tshikile kutani loko a vona a tekiwile hi Mavhavaza naswona a n'wi hlayisa a nga tsaki.√√ (2)
- 15.11 A a tsemiwile nenge hikuva a wu ngheniwile hi phoyizeni ya timbyana leti nga n'wi luma.√√ (2)
- 15.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku loko munhu a endlile xihoxo u fanerile leswaku a amukela xihoxo lexi a xi endleke.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 15.13 Ri thiyiwile kahle hikuva Xihangalasi u ringetile ku hambanisa Topisa na Mavhavaza lava a va tshamile hi kurhula emutini wa vona kambe u tsandzekile.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

15.14 U endlile kahle hikuva loko a bihile emirini Xihangalasi u n'wi landzurile a vula leswaku ndzhwalo a hi wa yena.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)

(2)

15.15 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi yile ehosini ndzi ya n'wi mangalela hikuva leswi a nga swi endla swi kombisa ku va a nga ndzi xiximi.√√

(Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.)

(2)
[25]

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

Khetani na Khegu hikokwalaho ko va va tiyimiserile eka leswi a va lava ku swi fikelela evuton'wini, va dyondzile ku kondza va kuma mintirho hambiloko va xanisiwile hi Boneka.

- Endzhaku kaloko Boneka a hlohloterile Xikweni leswaku a hlongola vasati va yena, N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele, vana va Xikweni, Khetani na Khegu va sarile va xanisiwa hi Boneka.
  - U xanisile Khegu hi ku n'wi nyika mintirho yo tala leyo tika kufana na ku basisa yindlu, ku hlantswela Bodzani swiambalo a tlhela a n'wi ayinela.
  - U tsonile Khegu mali ya ku ya dya exikolweni, a tlhela a tsona Khetani R5,00 ya ku teka pasi leri a ri laveka exikolweni.
  - U rhwalerisile Khetani na Khegu misava yo rhidela rivala kuve tata wa vona a a n'wi rhumerile mali yo rhwalerisa misava hi golonyi.
  - U lerisile Khegu leswaku u fanele a ya cela misava eMatangari hi nkarhi lowu a a fanele a ya exikolweni.
  - Boneka u tekile swiambalo leswi Xikweni a swi xaveleke Khetani a ya swi nyika Hlupheka ePfanomo, leswi a swi xaveriwile Khegu a swi nyika Bodzani a tlhela a n'wi byela leswaku loko Khegu a n'wi vutisa hi swona, a a vule leswaku u xaveriwile hi malume wa yena.
  - Hikwalaho ko xaniseka, Khetani u fambile a ya kuma ntirho wa vusocha laha a akeleke vamhani va yena yindlu leyikulu eNamakgale, a teka na Khegu a ya tshama na yena.
  - U sindzisile ku heleketa Khegu evukatini ka Rigigisi hi ku ehleketa leswaku u ta ariwa. Loko a vona leswaku wa amukeriwa u n'wi yela eka Nenge-wa nsuna a ya n'wi tirhelela leswaku vukati bya yena byi hela.
  - U arile ku nyika Khegu ndhawu yo etlela loko a vuya hi le vukatini navusiku mpfula yi ri karhi yi na swinene kambe u tiyiserile kwale handle.
  - Khegu u dyondzile xikolo a kala a ya kuma ntirho wa vuongori laha se a a kota ku tihlayisa a tlhela a hlayisa na vamhani va yena, N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele.
- Hinkwaswo leswi nga laha henhla swi kombisa hilaha Khetani na Khegu va tiyiseleke hakona ku xanisiwa hi Boneka kambe emakumu va vuyeriwa hi ku tikumela mintirho leyinene va kota ku tihlayisa va tlhela va hlayisa na vamhani va vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 17.1 U vurile leswaku u chava leswaku a nga ta ya xaniseka hikuva eka Matandzeni a ku ri muti lowukulu.√ (1)
- 17.2 A a vula leswaku mali leyi va yi lavaka yi tele ngopfu yi ta heta mali ya yena./Hileswi mali leyi a a sele na yona a yi ri yitsongo.√ (1)
- 17.3 U vurile leswaku i R1000.√ (1)
- 17.4 Nyumani./C.√ (1)
- 17.5 Loko Boneka a ha ri na mali va vulavula no hlamulana hi ndlela leyi kombaka ku xiximana kambe loko mali se yi herile Bodzani a nga ha kombi ku n'wi xixima hikuva va tshamela ku holova naswona a nga ha lavi na ku va kusuhi na yena.√√ (2)
- 17.6 Ya kombisa leswaku a a lava ku tiyisisa loko Matandzeni a n'wi rhandza hakunene./A a lava vukati.√√ (2)
- 17.7 Ya vile xikhovolelo hikuva u tsandzekile ku va hlayisa hikuva mali leyi a a tshembile yona yi vuyile yi hela.√√ (2)
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 17.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: I mhaka ya kahle hikuva loko munhu a tsandzeka ku hakela a ku na xin'wana lexi nga endlwaka handle ka ku n'wi tekela va ta xavisela van'wana lava nga ta kota ku hakela.√√ (2)
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 17.9 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi nga ta tsaka hikuva jaha ra mina a ri ta vona onge a ri amukeriwangi hi vatswari va mina naswona a swi nga ta ri olovela ku va ri ta lovola handle ka ku vikeriwa nandzu.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 17.10 A a chava Khetani na Khegu, hikuva a a vula leswaku va ta n'wi tekela ehansi tanihileswi se a va n'wi toloverile.√√ (2)

- 17.11 U tekerile N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele nuna wa vona a tlhela a n'wi hlohlotela ku va hlongola leswaku ku sala yena ntsena.√√ (2)
- 17.12 A nga ha kalangi a kuma kurhula hikuva Boneka u n'wi xanisile a kala a lova hi mbitsi.√√ (2)
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 17.13 Ri kombisa leswaku i munhu wa ku tilavela swa yena ntsena na ku va munhu loyi a tsakisiwaka hi ku xaniseka ka munhu un'wana.√√ (2)
- 17.14 U lava ku lemukisa vahlayi hi khombo leri nga vaka kona loko munhu a nga hlayisi leswinene leswi a nga na swona.√√ (2)
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 17.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A swi kahle, hikuva leswi n'wi tsakisaka swi twisile vasati na vana va yena ku vava.√ (1)
- (Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) [25]

XIVUTISO XA 18 (XITSALWANA)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: I MHANGU KU TILAVELA**

Nkwetlembetano wa marito wu va kona loko swimunhuhatwa swi ri na ku hambana hi matwisisele kumbe mavonelo ehenhla ka mhaka yo karhi. Exintlangwanini xa 'I mhangu ku tilavela' ku hambana hi marito ku vangiwile hi vusopfa lebyi endlweke hi Bayizani/Pieter hikokwalaho ka swiendlo swa yena.

- Bayizani/Pieter Magwaza, nuna wa Valerie, nhloko ya xikolo xa le henhla xa Malamulele u tthelelanile na Ella loyi a nga tshama a rhandzana na yena a nga si teka Valerie.
- Ku tthelelana loku ku sungurile va ri eka Malamulele exipotweni xa munghana wa Ella, yena Betty loyi a kuceteleke Ella leswaku a titshineta swinene eka Bayizani/Pieter.
- Betty u rhurhelile Bayizani/Pieter na Ella ekamareni ya yena laha va nga etlela eka yona kusukela hi Ravuntlhanu ku kondza loko Bayizani/Pieter a muka ekaya hi Musumbhunuku namixo.
- Bayizani/Pieter loko a fika ekaya u xisile nsati wa yena a ku u tsandzekile ku vuya hikwalaho ka movha lowu a wu ri na xiphiso xa vhlwa leri a ringeteke ku ri lunghisa, leswi a swi tiyisiseke hi ku va a thyakile hi ritshuri.
- Hikwalaho ka rirhandzu leri Valerie a a ri na rona eka nuna wa yena, u rilile a n'wi twela vusiwana.
- Rirhandzu ra Bayizani/Pieter na Ella ri tinyikile matimba kufika laha Bayizani/Pieter na le kaya a a nga ha yi hi mfanelo, a a tshama eka Ella laha Ella a nga n'wi byela leswaku loko ku ri ku wa n'wi rhandza a a n'wi hoxele bavhu na gizara endlwini a tlhela a n'wi xavela na bedroom suite.

- Hi Muggivela wun'wana Valerie u kumile Bayizani/Pieter ekaya ka Ella ku ri hi ku a a n'wi xisile a ku u vhaka eka buti wa yena James. Valerie u lwile na Ella laha a nga n'wi fumbutela swinene kutani Bayizani/Pieter a va lamula.
- Loko Valerie a mangalerile nuna eka vanawu, Bayizani/Pieter u dyiwile hi nandzu laha majisitarata a n'wi byeleke leswaku u fanele a huma endlwini, ivi movha, vana na hinkwaswo swa le ndlwini swi nyikiwa Valerie.
- Bayizani/Pieter a a nga ha ta swi kota ku aka yin'wana yindlu kumbe ku xava wun'wana movha hikuva a a kokeriwa mali ya ku tala ya ku hlayisa vana, eka muholo wa yena a a sala na mali yo ringana R495, 37 ntsena.
- Loko Ella a twile leswaku Bayizani/Pieter u hlongoriwile ekaya, na yena u n'wi hlongorile ekaya ka yena a tlhela a nga pfumeli leswaku a teka na xin'we eka leswi a swi xaveke.
- Bayizani/Pieter a a hamba a dya ekaya ka buti wa yena James kambe Amanda, nsati wa James u vurile leswaku a nge swi koti ku hlayisa munhu loyi a nga lo tivangela xiyimo xo tika hi yexe.
- Loko Bayizani/Pieter a tlhelerile ekaya ku ya kombela ku rivaleriwa, nsati wa yena loyi se a a n'wi vitana 'MR Magwaza' ematshan'weni ya 'papa' ku nga leswi a a n'wi vitanisa xiswona loko a ha n'wi rhandza, u arile ku n'wi rivalela.

Hinkwaswo leswi nga laha henhla hi swona swi vangeke nkwetlembetano lowu kombisaka ku pfumaleka ka kurhula exikarhi ka Amanda, Valerie na Bayizani/Pieter Magwaza.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 19: XIMBANGU

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: XI TSEMBA NKOLO

- 19.1 Malembe ya ntlhanu./Malembe ya 5.√ (1)
- 19.2 Ntirho wa vuongori√ eLetaba.√ (2)
- 19.3 U hlamusela leswaku timhaka ta ku biha ka Sarah emirini ti ta humela erivaleni ti tiviwa hi mani na mani.√√ (2)
- 19.4 Hambu u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√√ (2)
- 19.5 Swi ndzi tisela miehleketo ya leswaku Sarah a hi xigangu xo sungula xo va xi bihisiwile emirini hi Solly./Swi ndzi tisela miehleketo ya leswaku i khale Solly a tinghenisile eka timhaka ta vugangu naswona loko a bihisa swigangu swa yena emirini a a swi susisa makhwiri./Swi ndzi tisela miehleketo ya leswaku Solly a a nga ri munhu wo tshembeka.√√

(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)

(2)

- 19.6 Swi hlamusela leswaku hambiloko a tinghenisile eka swa vugangu na Sarah, a a rhandza nsati wa yena swinene.√√ (2)
- 19.7 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: Mbilu ya mina a yi ta vava hikuva a swi ta va swi vula leswaku nkarhi hinkwawo loko a ndzi byela leswaku wa ndzi rhandza a a ndzi xisa/phuntisa.√
- (Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (1)

NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO

- 19.8 Ri vula Albert lontsongo.√ Hileswi a a thyiwile vito ra tata wa yena Albert.√ (2)
- 19.9 I Xitlhanyi Baloyi./I Xitlhanyi./I manana Baloyi./I Mam Baloyi.√ A xi tsandzeka ku tshika ku yiva./A xi tsandzeka ku tshika vukhamba.√
- (Vito rin'we ntsena ra ximunhuhakwa na ku tsandzeka kun'we ntsena.) (2)
- 19.10 A a titimetiwa hi tihuku leti Xitlhanyi a a ti vekile hi le nhlaneni wa yena endzeni ka pureme./D.√ (1)
- 19.11 Eka masiku lawa a a yiva a nga kumiwi a a tivona a ri ntlhari kasi hi siku leri vutlharhi hinkwabyo a byi nyamalarile hileswi a a kumiwile lero se a hundzukile xiphunta, a kala a kombela na ku rivaleriwa eka mininjhere.√√ (2)
- 19.12 A a hlamusela leswaku Ali-Junior u fanele a tiyisela ku titimetiwa loku a ku vangwiwa hi tihuku to titimela leti a ti yiveke kufikela loko a ta va a swi kotile ku huma eSupermarket na tona.√√ (2)
- 19.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a nga vuli ntiyiso hikuva a a chava leswaku loko o tlakula Ali-Junior a n'wi mamisa vele tihuku leti a ti yiveke a ti tumbeta epuremeni ti ta paluxeka.√√
- (Timaraka i to seketela ntsena.) (2)
- 19.14 Hanyelo ra yena ro yiva a ri kahle hikuva siku rin'wana u ta voniwa hi vadyondzi lava a va dyondzisaka a ri karhi a yiva kutani leswi swi ta endla leswaku va nga ha n'wi xiximi.√√
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 20 (XITSALWANA)**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Xivuriso lexi nge: 'Kuwa ra le thyakeni u dyisa hi n'wana' xi hlamusela leswaku n'wana u tala ku tota vatswari tingana. Loko vana va endla swo biha, vatswari va fanele ku lehisa mbilu hikuva hileswi va nga nyikiwa swona hi vana va vona.

- Gezani Munene na nsati wakwe Talenta a va ri vakreste va xiviri lava a va xiximiwa swinene hikokwalaho ka leswi Gezani a a ri mufundhisi elokhixini ra Baralonga.
- A va ri na n'wana un'we, ku nga Fumani loyi a a ri na mahanyelo yo biha swinene hambileswi vatswari va yena a va nga swi tivi.
- Fumani a a tshamela ku dzaha timbangi exikolweni leti a ti endla leswaku a karhata vadyondzisi kun'we na vadyondzikulobye. Leswi a swi kanetana na hanyelo ra vatswari va yena.
- U longile mukwana loko a ya exikolweni hi xikongomelo xa ku ya tlhava Jimmy hi wona leswaku a fa a ta sala a rhandzana na Xiluva, leswi endleke leswaku vatswari va yena va boheka ku ya tenga timhaka.
- Loko ku vitaniwile vatswari va vona, Fumani u tshembisile ku swi tshika kambe a a va xisa hikuva a nga tshikangi.
- Ekaya a a endleriwa hinkwaswo leswi a a swi lava kambe u yiverile vatswari va yena mali yo ringana R500.00 loko va n'wi vutisa a kaneta.
- U arile ku famba na vatswari va yena ekhonferenseni a vula leswaku u lava ku sala a hlava tibuku kasi a a lava ku sala a vitana ntombi ya yena Xiluva ekaya ka vona va ta hungasa.
- Loko ri xa Xiluva u kumekile a lovile kutani Fumani a khomiwa hi maphorisa.
- Leswi swi endlile leswaku vatswari va yena va boheka ku siya khonferense yi nga si hela leswaku va ta n'wi humesa eka manyala lawa a a ri eka wona.
- Vatswari va Fumani va kunguhatile ku ya eka Hon'wana hi timhaka ta rifu ra Xiluva kambe Fumani u chavile vutihlamuleri kutani a tisunga a lova.

Swiendlo swa Fumani hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swo huma endleleni swi twisile vatswari va yena ku vava kambe tanihi vatswari a va boha ku lehisa timbilu.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

21.1 Exikolweni xa le henhla xa Dyondzekani.√ (1)

21.2 I Fumani.√ (1)

- 21.3 I ya ku va Fumani a tshamela ro endzela Xiluva edesikeni leri a tshamaka eka rona loko ku nga ri na mudyondzisi etlilasini./I ya ku va Fumani a tshamela ku gangisa Xiluva.√ (1)
- 21.4 Ri herisiwile hi ku va va tshamela ku holova hikokwalaho ka leswi Vonani a a tshamela ku byela Jimmy leswi a swi humelela exikarhi ka Fumani na Xiluva loko va ri etlilasini./Xiluva a a yengiwile hi mali leyi a nyikiwile hi Fumani kutani a n'wi rhandza.√√ (2)
- 21.5 Hileswi a a tiva leswaku Xiluva u n'wi rhandza ngopfu./Hileswi Xiluva a a tshamela ro byela Jimmy leswaku a nga n'wi rhandzi Fumani hikuva u dzaha mbangi.√√ (2)
- 21.6 A a twisisa leswaku ku va Xiluva a n'wi tshikile a rhandzana na Fumani a a nga ha n'wi rhandzi lero a swi nga kali swi lava leswaku a n'wi lwela hikuva rirhandzu a ri lweriwi./Hileswi a a chava ku dlayiwa hi Fumani hikuva a a swi tiva leswaku Fumani u tshama na mukwana./Hi ku vona leswaku a nga na mali ku fana na Fumani.√√
(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 21.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Swa humelela, vanghana vo tala va swi rhandza ngopfu ku byeletela vanghana va vona leswi va faneleke ku swi endla hi xikongomelo xo lava ku va onhela va endla onge vo va pfuna.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 21.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a nga ri munghana wa kahle hikuva a a hlohlotela madzolonga exikarhi ka Jimmy na Fumani hi ku va a byeletela Jimmy timhaka tin'wana na tin'wana leti endliwaka hi Fumani etlilasini tanihileswi a va nghena eka tilasi yin'we.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
- 21.9 u rhandza ngopfu ku hlaya tibuku./C.√ (1)
- 21.10 I ya Xiluva Hon'wana√ na Fumani Munene.√/I ya Xiluva√ na Fumani.√ (2)
- 21.11 Xivangelo xa rifu ra Xiluva a xi tiveki, u lo pfuka a lovile eka vaFumani kasi loko a ri Fumani yena u lo tisunga.√√ (2)
- 21.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku va vana lavatsongo va tinghenisa eka timhaka ta rirhandzu va tshika ku dyondza xikolo swi na khombo swinene hikuva va nga hetelela va hundzile emisaveni.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

- 21.13 A a vona hanyelo ra Fumani ro biha ro dzaha mbangi na ku tshama na mukwana kutani a a nga lavi leswaku munghana wa yena a tikuma a ri ekhombyeni./A a vona hanyelo ra Fumani ro biha ro dzaha mbangi./A a vona hanyelo ra Fumani ro biha ro tshama na mukwana.√
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 21.14 Swi kombisa leswaku mudyondzisi Kanama hambiloko a nga ri entirhweni a nga rivali leswaku i mudyondzisi loyi a faneleke ku tsundzuxa vadyondzi va yena hi swa tidyondzo minkarhi hinkwayo./Swi kombisa leswaku i mudyondzisi loyi a nga na vuxaka bya kahle na vadyondzi va yena.√√
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 21.15 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta vaviseka swinene embilwini hikuva tanihi mutswari swa vava ku loveriwa hi n'wana./A ndzi ta twa ku vava swinene hi ku va ndzi nga tivi xivangelo xa rifu ra n'wana wa mina.√√
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	5–6	4	3	2	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhonthla yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi mfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
TIMARAKA TA 6 XIVUMBeko NA RIRIMI	4	3	2	1	0–1
Xivumbeko, nkholuko na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo. -Nkholukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.
TIMARAKA TA 4					

LEMUKA: Loko mukamberiwa a nga kalangi a ringeta ku hlamula xivutiso, u nyikiwa 0 eka vundzeni, xivumbeko na ririmi.

XIYENGE XA B NA XA C: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokohaka Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwiselo ya xitshuriwa TIMARAKA TA 15	-Mhlamulelo yo hlawuleka: 14–15 -Mhlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13 -Nhlamuselo ya nhlokohaka hi vuenti -Mavonelo yo thontha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa -Matwiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokohaka hi ndlela leyinene -Mhlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokohaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokohaka -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka -Matwiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa	-Mpfumaleko wa matwiselo ya nhlokohaka -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokohaka -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa	-Mpfumaleko wa matwiselo ya nhlokohaka -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso -Mavonelo a ya tshembisi -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa
XIVUMBEKO NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkholuko lowunene na maandlalelo Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukelano lowunene -Nandzelelano lowunene wa mavonelo -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko -Ku na nandzelelano na nkholukelano kambe swi na swihoxo -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke -Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile	-Mpfumaleka wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukelano wa mavonelo -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso